

УДК 334.73.01

В. В. Небрат,

к. е. н., в. о. зав. відділу економічної історії,

ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"

Л. В. Дідківська,

к. е. н., молодший науковий співробітник відділу економічної історії,

ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА КООПЕРАЦІЯ В УКРАЇНІ ТА ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ ЇЇ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ В КОНТЕКСТІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Стаття присвячена аналізу сучасного стану сільськогосподарської кооперації в Україні, державної політики в цій сфері, узагальненню досвіду сільськогосподарської кооперації в країнах з розвиненим аграрним сектором і розкриттю на цій основі інституційних особливостей розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. Запропоновано рекомендації щодо оптимізації державної політики підтримки кооперації.

The article is devoted the analysis of the modern state of agricultural co-operation in Ukraine, public policy in this sphere, to generalization of experience of agricultural co-operation in countries with the developed agrarian sector and opening, on this basis, institutional features of development of agricultural co-operation in Ukraine. Recommendations are offered in relation to optimization of public policy of support of co-operation.

Ключові слова: сільськогосподарська кооперація, кооперативне законодавство, державна підтримка кооперативів, фінансові механізми, оподаткування кооперативів.

Key words: agricultural co-operation, co-operative legislation, state support of cooperative stores, financial mechanisms, taxation of cooperative stores.

ВСТУП

Сучасний етап розвитку світового сільськогосподарства ставить перед суспільством низку глобальних проблем, найважливішими з яких є досягнення продовольчої безпеки, забезпечення добробуту сільського населення, збереження екологічного балансу аграрних ландшафтів. Сільськогосподарська кооперація є одним з основних шляхів організації сільськогосподарських виробників для вирішення спільних економічних та соціальних завдань. Більш ніж столітня історія існування сільськогосподарських кооперативів у різних країнах світу дає приклад високої ефективності сільськогосподарської кооперації при вирішенні проблем, що стоять перед сільським господарством.

Сьогодні сільське господарство України знаходиться у кризовому стані. Безробіття, міграція сільської молоді у міста, недостатній рівень розвитку фермерських господарств, найнижчі в Європі заготівельні ціни на сільськогосподарську продукцію за досить високих

роздрібних цін на неї, нестача сільськогосподарських машин та техніки, низький рівень розвитку інфраструктури аграрного ринку — це лише неповний перелік проблем на селі, більшість з яких здатні вирішити сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Проте, на жаль, в Україні сьогодні розвиток сільськогосподарської кооперації залишився на початковій стадії формування.

Сучасний стан кооперації в аграрній сфері, питання урядової політики щодо створення та ефективного функціонування кооперативної системи стали предметом дослідження у монографіях та наукових статтях О.М. Бородіної [5], В.М. Гейця [2], Л.П. Горкіної [3], В.В. Зіновчука [6], О.М. Могильного [10], Л.В. Молдаван [11], А.О. Пантелеймоненка [13] та інших. Л.П. Горкіна, О.М. Могильний, А.О. Пантелеймоненко досліджували ретроспективу державної політики щодо кооперації. О.М. Бородіна, В.В. Зіновчук, Л.В. Молдаван на основі вітчизняного та зарубіжного досвіду вивчали можливість використання кооперації для розв'я-

зання поточних завдань піднесення вітчизняного сільського господарства. Разом з тим, питання інституційних особливостей і механізмів взаємодії держави, сільськогосподарських виробників, посередницьких та обслуговуючих організацій, що є вирішальними для ефективного функціонування аграрного сектора національної економіки, визначають перспективи його розвитку та конкурентоспроможності, залишаються актуальними і потребують теоретичної розробки та практичного вирішення.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану сільськогосподарської кооперації в Україні, державної політики в цій сфері, узагальнення досвіду сільськогосподарської кооперації в країнах з розвиненим аграрним сектором і розкриття на цій основі інституційних особливостей розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ

Реформування аграрного сектора економіки в умовах розбудови незалежної України безпосередньо пов'язувалось з розвитком кооперативного руху. Ще в 1990-х роках Верховною Радою України було затверджено низку законопроектів, спрямованих на відродження та державну підтримку кооперації: Закон України "Про споживчу кооперацію" (1992), "Про сільськогосподарську кооперацію" (1997), "Про кредитні спілки" (2001), "Про кооперацію" (2003). Крім того, з'явилися Укази Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" (1999), "Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки на ринкових засадах" (2000), "Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку" (2002), програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів тощо. Незважаючи на те, що новітнє кооперативне законодавство успадкувало старий радянський принцип підпорядкованості системи кооперації державі, а тому мало сприяло відродженню кооперативного руху в Україні, були зроблені перші кроки в напрямі його стимулювання. На основі Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" були розроблені та затверджені наказом Міністерства аграрної політики України Примірний статут сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу й Примірний статут сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу — агроторгового дому, видані навчальні та методичні посібники, відповідні коментарі та рекомендації з питань створення й організації гос-

подарської діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

У результаті почали виникати нечисленні кооперативні організації, в тому числі обслуговуючі кооперативи та кредитні спілки, але вони не завжди були дієздатними та ефективними, чимало з них почали функціонувати як комерційні. Разом з тим, 5.08.1998 р. невеликій кількості діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів ("Атлант", Хмельницька обл.; "Буджацький фермер", Одеська обл.; "Інтер", Запорізька обл.; "Ратай", Тернопільська обл.; "Урожай", Полтавська обл.) вдалось створити Національну спілку сільськогосподарських кооперативів України, яка пропагувала кооперативну ідею, налагоджувала зв'язок між місцевими кооперативами та міжнародними організаціями, що сприяли розвитку кооперативного руху в Україні. За ініціативою цієї спілки 16.10.1998 р. у Києві відбувся Перший з'їзд сільськогосподарських кооперативів України.

31.08.2000 р. наказом Міністерства аграрної політики України була затверджена "Програма становлення і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій", проте її реалізація стимулювала не стільки розвиток сільськогосподарських кооперативів, скільки утворення псевдокооперативів, які лише прагнули скористатись статусом неприбутковості кооперативів. Так, у 2002 р. в Україні функціонувало 684 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, хоча зареєстровано було 856 [13, с. 288]. На 1.01.2009 р. в Україні було зареєстровано 936 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, зокрема частка постачальницьких становила 3%, переробних — 6%, заготівельно-збутових — 16%, сервісних — 26%, багатофункціональних — 47% [12, с. 26]. Проте значна частина їх була лише зареєстрована і не функціонувала, а частина їх працювала з порушенням кооперативних принципів.

Особлива увага суспільства до розв'язання проблем на селі через створення кооперативної системи була привернута колишнім урядом у 2009 р. Ця тема широко висвітлювалась у засобах масової інформації, відповідні дисципліни впроваджувались у навчальний процес вітчизняних вищих навчальних закладів, коледжів, курсів підвищення кваліфікації. Україна отримала Державну цільову економічну програму підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 р., згідно якої передбачалось створення 10500 сільськогосподарських обслуговуючих коопе-

Таблиця 1. Кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні

Область	на 1 січня 2009 року	на 1 січня 2010 року	Зміни
1. АР Крим	40	45	+5
2. Вінницька	71	76	+5
3. Волинська	34	27	-7
4. Дніпропетровська	2	23	+21
5. Донецька	16	5	-11
6. Житомирська	93	97	+4
7. Закарпатська	7	12	+5
8. Запорізька	17	14	-3
9. Івано-Франківська	20	30	+10
10. Київська	14	19	+5
11. Кіровоградська	8	19	+11
12. Луганська	1	16	+15
13. Львівська	38	35	-3
14. Миколаївська	4	8	+4
15. Одеська	6	41	+35
16. Полтавська	6	16	+10
17. Рівненська	8	12	+4
18. Сумська	18	40	+22
19. Тернопільська	3	5	+2
20. Харківська	3	14	+11
21. Херсонська	13	36	+23
22. Хмельницька	51	12	-39
23. Черкаська	9	20	+11
24. Чернівецька	6	11	+5
25. Чернігівська	8	12	+4
Всього	496	645	+149

Джерело: Кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики України. — Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?10109>

ративів. На їх організацію та підтримку планувалось виділити 7,2 млрд грн., з них 6,5 — з Державного бюджету. Зразкові кооперативи України (молочарський, м'ясопереробний, плодоовочевий, багатофункціональний, з обробітку землі та три зернові) повинні були отримати державну підтримку [7, с. 2].

Уряд затвердив план організаційних заходів щодо сприяння розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та забезпечення виходу особистих селянських і фермерських господарств на ринок аграрної продукції, шляхи реалізації якого розглядались на нараді з питань формування мережі оптових ринків для реалізації сільськогосподарської продукції і обслуговуючої кооперації 9.04.2009 р. Проте концептуальні підходи до завдання стимулювання розвитку кооперативів у аграрному секторі, запропоновані державною владою, відзначались низкою системних вад, виявлення та усунення яких є запорукою успішної реалізації державної політики в цій сфері на майбутнє.

Так, урядом Ю. Тимошенко планувалась розбудова кооперативної системи "згори". Прем'єр-міністром України на нараді з питань

формування мережі оптових ринків для реалізації сільськогосподарської продукції і обслуговуючої кооперації було доручено Міністерству аграрної політики скласти план розвитку кооперації в Україні, проаналізувати роботу вже існуючих сільгоспокооперативів і розробити програму їх подальшого розвитку. Міністерством аграрної політики були підготовлені роз'яснювальні матеріали щодо облаштування сільгоспокооперативів для голів сільських рад, на яких планувалось покласти основну координуючу роботу. Крім того, Ю. Тимошенко дала доручення внести зміни до законодавства з тим, аби земельні ділянки під будівництво кооперативних ринків виділялися без проведення аукціонів і безкоштовно, а також звільнити ринки від плати за землю. Було встановлено, що плата за місце на такому ринку не може перевищувати плату, необхідну на його утримання та обслуговування. Проте, як показав історичний досвід, такі пільги лише сприяють утворенню псевдокооперативів, а популярна сьогодні ідея відродження кооперації виключно за допомогою держави є неефективною.

Все це підтверджують і сучасні реалії. Як тільки почали перераховуватись кошти на рахунки відповідних державних служб в областях, відбулось штучне створення так званих кооперативів з метою заволодіння державними коштами, в той час як справжні кооперативи не встигли й зареєструватись за такий короткий проміжок часу і відповідно не отримали державної допомоги. У результаті, як засвідчує табл. 1, суттєвого зростання кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів не спостерігалось. Безутишними є й перспективи на майбутнє: новий уряд у 2010 р. на виконання Державної цільової програми коштів не виділив, а служба дорадництва одержить з бюджету лише 2 млн грн. [7, с. 4]. У той самий час дорадча служба України налічує 59 структурних підрозділів, які є основними консультативними центрами на місцях щодо створення та організації діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Найбільшу кількість дорадчих служб має Чернігівська, Чернівецька, Донецька, Закарпатська, Сумська, Хмельницька, Черкаська області.

Урядом було взято курс на підтримку великого капіталу, у той час як базові господарські одиниці села — це дрібні селянські (фермерські) господарства, які є історично вихідною первинною ланкою сільськогосподарської кооперації. Тому для забезпечення успішності державної політики в галузі сільськогосподарської кооперації необхідні: розвиток сімей-

них фермерських господарств, послідовне завершення земельної реформи з метою впорядкування земельної селянської власності, досягнення збалансованості у розвитку великих підприємницьких господарств та сімейних селянських господарств фермерського типу, відповідна податкова політика, розвиток інфраструктури села тощо.

Крім того, відроджуючи сільськогосподарську кооперацію в Україні, потрібно мати на увазі логіку розвитку кооперативної системи, поступовість у її висхідній вертикальній розбудові на принципі самоорганізації: первинні кооперативи, місцеві, обласні та центральні кооперативні союзи, Всеукраїнський кооперативний центр. Ідея ж відродження кооперації державним коштом у системі державного управління, яка домінує в теперішній час, не може вважатися продуктивною. Як засвідчує історичний досвід, тотальне державне втручання в діяльність кооперативів призводить до того, що вони втрачають кооперативну сутність і перетворюються практично на різновиди державних підприємств (за радянської влади — колгоспи, споживча кооперація). Суперечливість процесу відродження СОК (сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів) полягає в тому, що держава не може брати безпосередньої участі у створенні кооперативних організацій, оскільки зі збільшенням її присутності (організаційної, економічної, адміністративної, фінансової), як правило, зменшується відповідальність і мотивація товаровиробників у кооперативних діях. Водночас передумови для втілення кооперативної ініціативи можуть створюватися лише державою за участю повноважних представників кооперативного руху через формування сприятливого економічного, правового, організаційного, соціально-психологічного середовища [10, с. 280].

Як засвідчує еволюція аграрного сектора економіки у розвинених країнах протягом ХХ ст., повноцінний розвиток сільського господарства неможливий без ефективного функціонування дрібних індивідуальних (сімейного типу) та невеликих фермерських господарств. Піднесення цього сегмента аграрного виробництва забезпечує стабільність економічного відтворення у аграрній сфері, продовольчу безпеку країни, демографічний та соціальний розвиток сільських регіонів. Основними проблемами на шляху розвитку цього сегмента постають потреба у підключенні, інтеграції невеликих сільських господарств до внутрішніх ринків збуту продовольчої продукції та забезпечення таких господарств агропромисловою технікою, при-

датною для використання в умовах дрібного виробництва. Вказані проблеми можуть бути вирішені лише за рахунок розбудови спеціальної ринкової інфраструктури, здатної акумулювати для дрібних сільськогосподарських виробників необхідні фінансові ресурси та інструменти (короткострокові кредити, лізинг агропромислової техніки, страхування ризиків, притаманних сільськогосподарському виробництву), створення механізмів збуту (просування продукції від сільських господарств на ринки та зворотних інформаційних сигналів про стан кон'юнктури на ринках до безпосередніх виробників), а також системи надання консалтингових послуг правового, технологічного та економічного характеру. Необхідним елементом такої ринкової інфраструктури мають стати сільськогосподарські кооперативи. Перевага кооперативів полягає в тому, що вони дозволяють дрібним сільськогосподарським виробникам скористатися ефектом масштабу, при цьому кооперативи забезпечують найнижчий рівень трансакційних витрат і перешкоджають концентрації додаткової вартості в руках представників торгового капіталу (що є характерним для функціонування ринків із недосконалою конкуренцією).

Як свідчать статистичні дані, сільськогосподарська кооперація в країнах з розвиненим аграрним сектором має суттєве значення в забезпеченні виробництва та реалізації продукції. Для прикладу, через сільськогосподарську кооперацію реалізується 80% аграрної продукції Скандинавії, 65% — Нідерландів, 50—52% — Німеччини, Іспанії та Франції. В тому числі частка в загальному обсязі збуту молока та молочних продуктів становить від 65% у Бельгії до 100% у Норвегії, овочів і фруктів — від 32% у Німеччині до 80% у Нідерландах, свинини — від 15% в Італії до 96% у Данії, зерна — від 20% у Великобританії до 70% у Франції. У структурі переробленої продукції також домінують сільськогосподарські кооперативи. Зокрема, частка кооперативів у переробці молока в Скандинавських країнах становить 90—100%, зернових у Швеції, Нідерландах, Франції — 60%, більше половини загального обсягу переробки овочів і фруктів у Данії, Бельгії, Нідерландах, Франції, Німеччині. Кооперативи країн "старої" Європи забезпечують 45—50% обсягу продукції харчової промисловості. Так само високою є частка кооперативів у аграрному секторі США, де переробка молока кооперативами становить 82%, електропостачання — 80%, збут продукції — 30%, виробництво цукру — 51%, кредитування — 33%, інформаційне забезпе-

чення — 25%, оптові ринки худоби — 40%, постачання засобів виробництва — 26%, у т.ч.: добрив — 45%, пального — 44% [4].

У Франції функціонує 3500 сільськогосподарських кооперативів, що займаються переробно-збутовою діяльністю, 13300 кооперативів забезпечують аграріїв спільним використанням техніки. Загалом членами кооперативів є 9 із 10 фермерів. У французьких сільськогосподарських кооперативах зайнято більше 520 тис. працівників. Кооперативний річний оборот становить у середньому 77—80 млрд євро. Найбільшу питому вагу мають кооперативи з переробки зерна, овочів, фруктів, а також з виробництва оливкової олії і спирту. Значна частка кооперативного сектора у виробництві харчової продукції забезпечує створення сприятливого конкурентного середовища, спонукає приватні комерційні переробні підприємства до покращення економічних взаємовідносин з фермерами.

Через кооперативи зі спільного використання техніки (CUMA — Credit Union Mortgage Association) фермерські господарства одержали доступ до високопродуктивної техніки та можливості зменшувати індивідуальні витрати на закупівлю технічних засобів, залучати до виконання робіт професійних механізаторів і навіть вирішувати проблему почергових відпусток для членів фермерських господарств. Сьогодні в країні членами і клієнтами CUMA є біля 38% фермерів [15]. На них зосереджена третина парку зерно- і кормозбиральних комбайнів, п'ята частина розкидачів добрив, трактори підвищеної потужності, обприскувачі, спеціалізоване обладнання для здійснення ремонтних робіт, меліоративна й інша спеціалізована техніка. Машини і обладнання, що знаходяться в кооперативах, є колективною і частково приватною власністю їх членів. Використання техніки здійснюється за чітко складеними графіками відповідно до замовлення фермерів. Поширеною організаційною формою діяльності є SICA — некомерційні товариства загальної юрисдикції, які ідентифікуються як кооперативи після проходження процедури отримання згоди від органів влади. Їхня мета — залучити до участі в роботі сільськогосподарських кооперативів несільськогосподарські підприємства. Концепція і функціонування SICA відрізняються від сільськогосподарських кооперативів лише тим, що в них: по-перше, сільськогосподарські товаровиробники повинні мати більшість, а інші учасники товарообігу (посередники, рітейлери, трейдери) повинні обов'язково мати не менше 20% голосів на Загальних

зборах; по-друге, SICA можуть заключати угоди щодо 50% свого товарообігу з учасниками (в кооперативах допускається 20%) [14, с. 133].

Сільськогосподарські кооперативи Франції звільнені від податків з прибутку. Згідно законодавства вони можуть записати в свої статuti право на надання послуг третім особам, які не є членами кооперативу, в максимальних межах 20% від обороту, але в даному випадку ця діяльність підлягає оподаткуванню відповідно до загальної юрисдикції в тому, що стосується податку з прибутку. Урядова підтримка полягає також у тому, що держава здійснює упродовж перших п'яти років функціонування французьких кооперативів фінансування адміністративних витрат та утримання спеціалістів, що допомагають освоювати і застосовувати в межах кооперативного об'єднання нові технології з метою покращення якості товарної продукції. У Франції кооперативам зі збереження і пакування продукції надаються позики за пільговою відсотковою ставкою. У разі перевиробництва французькі кооперативи одержують фінансування для вилучення надлишкової продукції з ринку, що сприяє збалансуванню попиту і пропозиції, стабілізації цін і доходів. У окремі періоди кооперативам Франції безоплатно передавалося майно державної власності (зокрема, молочні заводи). Спеціальними стимулами наділені кооперативи зі спільного використання техніки (CUMA). Зокрема, якщо фермери — члени CUMA — купують машини і обладнання колективно, то держава компенсує 20% їх вартості. Кооперативи можуть, як і компанії загальної юрисдикції, користуватися допомогою, пов'язаною зі здійсненням проектів підтримки малого і середнього бізнесу. Деякі інвестиційні проекти (придбання нового устаткування для переробки, проведення акцій щодо захисту навколишнього середовища або дій з підвищення якості продукції) спільно фінансуються Францією і ЄС [15].

У структурі сільського господарства Канади центральне місце посідають приватні фермерські та кооперативні господарства. Акцент на приватновласницькому характері головної структурної одиниці (фермерському господарстві) затіняє інші принципово важливі структурні одиниці — суспільні асоціації виробників (без статутного фонду) та кооперативно-акціонерні об'єднання (зі статутним фондом) районного та провінційного (рідше — федерального) рівнів. У теперішній час у Канаді нараховується 277 тис. фермерських господарств (середня площа угідь — 244 га) і 506

сільськогосподарських кооперативів, членами яких є більше двох третин фермерів [9]. Кооперативи, залучені в аграрну діяльність, грають основну роль у канадській економіці, особливо в маркетингу і переробці зернових, олійних культур, продукції тваринницьких і овочевих секторів. Серед них виділяються сільськогосподарські збутові (переробно-збутові) кооперативи, які є сучасними організаціями зі своєю експертизою і спільним ринком аграрної продукції, що дає їм можливість конкурувати з великими приватними підприємствами. Ці кооперативи утримують суттєву частку товарного ринку в Канаді. Сільськогосподарські постачальницькі кооперативи Канади забезпечують фермерів, своїх членів, засобами, такими як корми для тварин (на 27%), добрива і хімікати (на 38%), насіння (на 19%), зерноочисні обладнання, сільськогосподарські машини, а також паливні та будівельні матеріали. Фінансові кооперативи, такі як кредитні спілки, формально легалізовані як аграрні кооперативи, забезпечують фермерів широкою мережею банківського та страхового обслуговування. Кооперативи в Канаді діють згідно до встановлених принципів і управляються федеральним законодавством — Кооперативним Актом. Кооперативи в Канаді є некомерційними по відношенню до своїх членів організаціями, тому що вони діють не в інвестиційних цілях, а з тим, щоб надавати послуги своїм членам. Кооперативи повертають надлишок (кооперативні виплати) членам пропорційно членській економічній діяльності в кооперативах.

Забезпечення дохідності виробництва досягається за рахунок раціональних технологій (внесок виробника), кредитної та цінової політики держави (внесок держави), що виробляється спільно асоціаціями виробників і державою (внесок маркетингових служб спеціалізованих торговельних управлінь). Надання цільових кредитів, надання за ними відповідних гарантій, виділення дотацій за окремими проектами, внесення страхових внесків (від 50 до 66% суми внеску) — основна форма прямої економічної підтримки держави. Страхові внески здійснюються з федерального та провінційного бюджетів, як правило, в рівних частках. Для прикладу, в Канаді рівень державної підтримки сільського господарства у відсотках до вартості продукції, що реалізується, становить 25%, в Австрії — 44%, Фінляндії — 72%, Швеції — 47%, Швейцарії — 76%, Японії — 72%, у США він коливається за роками від 27 до 40 % [9].

Досвід організації та діяльності сільсько-

господарської кооперації в Німеччині репрезентує роль законодавчого забезпечення, що орієнтоване не лише на створення умов для обслуговування економічних інтересів членів кооперативів та досягнення певних вигод для всіх учасників, а й переводить кооператив у розряд найбільш привабливих організаційно-правових форм господарювання як для дрібного, так і для великого бізнесу у найрізноманітніших галузях економіки. Ще однією особливістю аграрної сфери Німеччини є постійне розширення ринків збуту продукції кооперативів та підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції на теренах ЄС. Німецьким підприємствам на ринку сільгосппродуктів і продуктів харчування вдається долати зростаючий конкурентний тиск таких експортоорієнтованих країн-членів ЄС, як Данія та Нідерланди. На конкурентні переваги німецьких сільськогосподарських кооперативів впливають: концентрація підприємницьких структур; технічний прогрес, що забезпечується інтеграційними зв'язками та кооперацією дрібних підприємств у галузі інноваційного технологічного забезпечення; поглиблення поділу праці та подальша спеціалізація; широке впровадження інформаційних і комунікаційних технологій. Важливу роль у подальшому розвитку сільськогосподарської кооперації в Німеччині відіграє її організаційна структура. Практично жоден сільськогосподарський кооператив не функціонує самостійно. Кожне сільськогосподарське підприємство, створене у формі кооперативу, є членом тієї чи іншої спілки. Організаційна структура системи кооперації в Німеччині складається з трьох рівнів: федерального, регіонального і місцевого. Значну частку в структурі спілки мають, як правило, сільськогосподарські кооперативи, що спеціалізуються на виробництві одного чи декількох подібних товарів. Своєю чергою, найбільшу частку в складі сільськогосподарських кооперативів займають ті, що займаються закупкою насіння, палива, добрив, техніки, і кооперативи зі збуту готової продукції та напівфабрикатів.

Певної уваги заслуговує й питання оподаткування діяльності сільськогосподарських кооперативів. Основним предметом дискусій тут постає надання кооперативам статусу неприбуткових організацій і відповідно звільнення від оподаткування. Як засвідчує аналіз зарубіжної практики оподаткування кооперативів [14], у країнах Європейського Союзу по відношенню до сільськогосподарських кооперативів активно застосовується система податкових пільг (виняток становить кілька країн, де режим

оподаткування діяльності кооперативів є загальним, — Австрія, Ірландія, Фінляндія, частково Британія, в якій кооперативи можуть звільнитися від оподаткування окремим рішенням податкових служб). Також по відношенню до кооперативів у багатьох розвинених європейських країнах застосовуються заходи фінансової підтримки із боку держави: як вже зазначалося вище, у Франції кооперативам зі спільного використання енергоємної і складної техніки держава компенсує 20% вартості придбаної техніки; у Німеччині машинні товариства (або машинні ринги), які об'єднують понад 40% фермерських господарств, отримують за рахунок виплат з федерального та місцевих бюджетів компенсації обсягом до 50% витрат, пов'язаних із організацією діяльності кооперативів, і 80% заробітної плати голів правління.

Компаративний аналіз історичного досвіду та сучасної практики кооперативної діяльності в зарубіжних країнах із розвиненим аграрним сектором та в Україні показує, що ситуація докорінно відрізняється. По-перше, щодо зарубіжного кооперативного руху та участі кооперативів у виготовленні, збуті, технологічній і кредитній підтримці виробництва сільськогосподарської продукції, то тут можливий аналіз безпосередніх цифр, що характеризують обсяги, структуру та динаміку виробництва та збуту. Натомість у вітчизняних статистичних джерелах дані про сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи обмежуються лише окремими показниками — здебільшого такими, які не дають можливості оцінити внесок кооперативів у загальний обсяг виробництва сільськогосподарської продукції (кількість самих кооперативів, їх розподіл за цільовим спрямуванням, їх розподіл за областями, обсяги державної підтримки, що виділяється з державного бюджету на розвиток кооперації). Більше того, системною особливістю вітчизняної статистики щодо сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів постає розбіжність між окремими даними в різних джерелах, навіть у випадку, коли ці видання здійснюються одним органом державного управління. У цьому контексті виникає питання щодо реальності кооперативного сектора як підсистеми національної економіки — доводиться констатувати, що на сьогодні в Україні сегмент сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є маргінальним елементом в аграрному секторі економіки, діяльність якого жодним чином не впливає на результативність сільськогосподарського виробництва.

По-друге, порівняння зарубіжного та

вітчизняного історичного досвіду становлення та піднесення кооперативного руху в сільському господарстві дає підстави констатувати певну відмінність: кооперативи та кооперативні асоціації, спілки Канади, Франції та інших країн із доволі потужним кооперативним сектором завжди мали суто господарське спрямування і сьогодні зберігають за собою високу частку в обсягах виробленої та реалізованої продукції; кооперативи та кооперативні асоціації, спілки Канади, Франції та інших країн із доволі потужним кооперативним сектором мають високу частку в обсягах виробленої та реалізованої продукції. Натомість кооперативні об'єднання українців здебільшого мали культурно-просвітницьку, національно-оборонну цільову спрямованість, що не мала чітко виражених економічних домінант. Для кооперативних організацій в Україні сьогодні навіть статус неприбуткових перетворився у свого роду індульгенцію, що виправдовує відсутність вагомих економічних результатів. Очевидно, на Заході існує більш прагматичний підхід до функціонування та результатів діяльності кооперативів. Із цього можна зробити висновок, що спробам оптимізації державної політики щодо відродженню кооперативного руху на селі повинне передувати чітке формулювання того стратегічного завдання, яке повинні вирішувати обслуговуючі кооперативи у сільському господарстві. Фактично йдеться про дилему вибору між двома магістральними напрямками цільової орієнтації кооперативного руху: або підтримка індивідуальних сільських господарств (переважно соціальна функція кооперативів, традиційна для України), або сприяння розвитку малих та середніх фермерських, орієнтованих на конкурентоспроможне виробництво підприємств (переважно економічна функція, притаманна кооперативному руху на Заході).

По-третє, якщо розглядати розвиток сільськогосподарської кооперації з точки зору еволюції ринкових інститутів, прослідковується ще одна специфічна вітчизняна закономірність: в Україні розвиток кооперативного руху активно розпочався з 1860-х років, коли розгорнувся процес ринкових перетворень у вітчизняному господарському середовищі та почалося становлення відповідних організаційних форм економічної діяльності. Якщо в той період становлення кооперативів в Україні відбувалося скоріше всупереч, аніж за підтримки уряду, то подальший їх розвиток впродовж радянського періоду вітчизняної історії характеризувався спробами держави взяти коопера-

тивний рух під свій контроль: на засадах централізації, уніфікації, цілковитого підпорядкування органам державного управління тощо — з метою надати йому соціалістичного спрямування та перетворити на інструмент вирішення завдань "комуністичного будівництва". Таким чином, органічну еволюцію кооперативів як однієї з важливих інституційних форм господарської взаємодії в умовах ринкової економіки було перервано.

Інститути, що є базовими для розвитку кооперації — приватна власність, економічна самостійність, майнова відповідальність, господарська ініціатива — було витіснено соціально-економічними відносинами "обезвласнення", організаційно-адміністративного підпорядкування і централізованого розподілу ресурсів і доходів. Отже, без відновлення базових інститутів ринку розвиток кооперації сільськогосподарських виробників є неможливим. Спроби "відродити" кооперацію через виділення бюджетних коштів на підтримку обслуговуючих та ін. кооперативів можуть забезпечити збереження і навіть збільшення кількості кооперативів, але не забезпечать зростання обсягу виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення її якості.

Генеральна Асамблея ООН проголосила 2012 р. Міжнародним роком Кооперативів, наголосивши при цьому на внеску кооперативного руху у вирішення проблем самодопомоги, сприяння зайнятості, підвищення доходів, надання можливостей для соціальної інтеграції, забезпечення виробництва продукції та обслуговування виробничих організаційних структур. Прийняте рішення сприятиме підвищенню ролі кооперативів у економічному, соціальному та культурному розвитку. Міжнародний рік Кооперативів буде сприяти зростанню їх визнання та поширенню прогресивного досвіду кооперативного руху у вирішенні глобальних питань.

ВИСНОВКИ

Розвиток сільськогосподарської кооперації в Україні, незважаючи на застосування державою певних стимулюючих заходів, гальмується більш глибокими, системними вадами, притаманними функціонуванню вітчизняної агропромислової сфери. Практика засвідчує, що державна підтримка сільськогосподарських кооперативів сама по собі не здатна виступити первинним імпульсом для пожвавлення економічної активності діяльності дрібних селянських господарств. За таких умов піднесення кооперативного руху може дати відчутні резуль-

тати лише в рамках провадження інтенсивної та комплексної політики з відродження сільського господарства як цілісної інституційної структури, що поєднує в собі економічні, соціальні, політичні, етнокультурні і навіть, цивілізаційно-світоглядні інститути.

Вихідним завданням органів державної влади при виробленні ефективної політики щодо розвитку сільськогосподарської кооперації є визначення провідної мети сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: переважно соціальна за характером функція підтримки індивідуальних сільських господарств або суто економічна функція сприяння розвиткові малих та середніх фермерських, орієнтованих на масштабне товарне виробництво, підприємств. Державі потрібно також визначити власне місце у системі сільськогосподарських кооперативних відносин — участь державних інститутів у сприянні кооперації не повинна жодним чином підміняти власну ініціативу окремих господарських агентів і тим самим зменшувати їх відчуття спільної власності на виробничі фонди кооперативу та спільну відповідальність за результати його діяльності.

Забезпечення довгострокової конкурентоспроможності шляхом подальшого розвитку і розширення ефективної виробничої та збутової інфраструктури пов'язане зі значними інвестиціями. Лише за наявності достатнього капіталу, за допомогою якого може фінансуватися діяльність, необхідна для зростання і розширення позицій на ринку, кооперативи мають у майбутньому хороші шанси. Орієнтація на зовнішні джерела фінансування, постійну державну фінансову підтримку веде до втрати економічної самостійності, зниження економічних показників діяльності, формування утриманських настроїв та спотворення самої природи кооперативних підприємств. Отже, все більшого значення набуває збільшення частки власного капіталу кооперативів, якщо вони хочуть відповідати конкурентним умовам на аграрному ринку.

Надання всієї системи стимулів та пільг, які передбачає застосувати по відношенню до сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів держава, доцільно узалежнити від конкретних економічних показників діяльності кооперативу (обсяги виробництва, обсяги продажу, доля на місцевому ринку, кількість членів кооперативу, розміри членських внесків та розмір сукупного капіталу кооперативу тощо). Це дозволить використовувати ресурси державної підтримки (фінансові, організаційні,

консультаційні) для підтримки успішних кооперативів і створить інституційні передумови для виникнення між кооперативами певної конкуренції за можливість отримання державної допомоги.

Невід'ємним елементом державної стратегії зі сприяння розвитку сільськогосподарських кооперативів є система фінансового забезпечення їх діяльності. Широка підтримка сільськогосподарських кооперативів за рахунок державних коштів, по-перше, підживлює серед учасників кооперативів споживацькі настрої; по-друге, створює передумови для поширення в цьому середовищі корупції. Оскільки успішне управління фінансовими ресурсами може здійснювати лише на професійному рівні, а українські дрібні сільськогосподарські підприємства внаслідок низьких закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію майже не мають суттєвих заощаджень, створення кредитних спілок у вітчизняних умовах не може забезпечити необхідний рівень концентрації і перерозподілу вільних фінансових ресурсів. У цьому контексті доцільним видається створення спеціалізованого державного банку, який міг би не тільки виконувати функції кредитування сільськогосподарських кооперативів, а й одночасно надавати їм консалтингові послуги з фінансового інжинірингу, правового забезпечення, з ведення бухгалтерського обліку, зі страхування сільськогосподарських ризиків тощо. Також такий спеціалізований банк має здійснювати аудит фінансового стану сільськогосподарського кооперативу для обґрунтування доцільності надання державної допомоги на безоплатній та оплатній основі.

Література:

1. Аграрний сектор: пора принципіально изменить ориентиры развития [Електронний ресурс] / Молдаван Л., Бородин Е., Юрчишин В. и др. // Зеркало недели. — 2010. — № 26 (806). — Режим доступа: <http://www.zn.ua/2000/2080/70033/>

2. Геєць В.М. Українська кооперація: історичний досвід в аспекті сучасного її відродження: матеріали до Всеукраїнської науково-практичної конференції ["Споживча кооперація України: історія, сучасність, перспективи розвитку"], (Київ, 17—18 жовтня 2006 р.) / В.М. Геєць, Л.П. Горкіна. — Київ, 2006. — 25 с.

3. Горкіна Л.П. Еволюція теорії сільськогосподарської кооперації в дорадянський період та її сучасне значення / Л.П. Горкіна //

Таврійський науковий вісник. — Херсон, 2007. — Вип. 51. — С. 49—61.

4. Дані про обсяги виробництва і збуту сільськогосподарської продукції за участю кооперативів у країнах з розвиненим аграрним сектором [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики України. — Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?10099>

5. Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми / Бородин О.М., Кирилюк С.В., Попова О.А. та ін.; за ред. д.е.н. О.М. Бородин. — К.: Інститут економіки та прогнозування НАНУ, 2008. — 264 с.

6. Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США / Зіновчук В.В. — К.: Логос, 1996. — 224 с.

7. Карпенко О. Гальма для кооперації [Електронний ресурс] / Асоціація фермерів та приватних власників України: Новини: Корисні статті. — Режим доступу: http://farmer.co.ua/news/?id=&action=view&f_no=156

8. Кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики України. — Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?10109>

9. Масленников И.П. Структурная характеристика сельского хозяйства Канады и роль министерства этой отрасли [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.agroxi.ru/docs/011999/011999002.htm>

10. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери / О.М. Могильний. — Ужгород: ІВА, 2005. — 400 с.

11. Молдаван Л.В. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив: шлях до економічного зміцнення господарств / Л.В. Молдаван, В.П. Кононенко. — Івано-Франківськ: Фонд аграрного підприємництва і кооперації, 2003. — 32 с.

12. Панорама аграрного ринку України: 2008 / Міністерство аграрної політики України. — К., 2008.

13. Пантелеймоненко А.О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика: монографія / Пантелеймоненко А.О. — Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. — 347 с.

14. Agricultural Co-operatives in the European Union: Trends and Issues on the Eve of the 21st Century / Edited by Onno-Frank van Bekkum and Gert van Dijk. Van Corcum & Comp. B.V. — Netherlands, 1997.

15. Credit Union Mortgage Association [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cumertgage.net/>.

Стаття надійшла до редакції 27.07.2010 р.